

БАДИЙ АСАРДА ИЖОДИЙ МЕТОДНИНГ ҒОЯ ЯРАТИШ ИМКОНИАТЛАРИ

Шерият Пардабой қизи Хамдамова

Чирчик давлат педагогика институти Гуманитар фанлар факультети
Ўзбек тили ва адабиёти мутахассислиги 2-курс магистранти
Илмий раҳбар: ф.ф.н., доц. М.С.Таджибаев

АННОТАЦИЯ

Бадиий адабиётда ижодий метод ва поэтик маҳорат мутаносиблиги борасида айтилган фикрлар адабий ижод ва бадиий жараённи тўғри тушуниш, унинг юксак ғоявий имкониятларини ҳис қилишга ёрдам беради. Ушбу мақолада бир қанча ижодкорлар ва бадиий ижод маҳсуллари таҳлили баён этилди, фикрлар ва мулоҳазалар билдирилди.

Калит сўзлар: Классицизм, актуаллик, синолог, поэзия, субъективизм, романтизм, Гамлет, Филипп Френо, Атомистик, реализм, рационализм, Филипп Френо, сентиментализм, герменевтик.

ABSTRACT

Thoughts on the balance of creative method and poetic skill in fiction help to understand the creative process and the artistic process, to feel its high ideological potential. This article describes the analysis of a number of artists and artistic creations, and provides feedback and feedback.

Keywords: Classicism, Actuality, Sinology, Poetry, Subjectivism, Romanticism, Hamlet, Philipp Freno, Atomistic, Realism, Rationalism, Philipp Freno, Sentimentalism, Hermeneutic.

КИРИШ

Бадиий асар таҳлилининг серкирра муносабатлари тадқиқотчининг вазифасини мураккаблаштиради. Бу борада у дастлаб асар матнининг поэтик имкониятларини белгилаб олиши зарур. Яратилган асар ўз ҳолича мустақил матнни ташкил қилар экан, асар матни, мустақил ғоя ижодкори ҳам бўлиб қолади. Бадиий асар истифодасининг муҳим нуқтаси сифатида объективлик ҳар доим ҳам асарда етакчи ўринда бўлавермайди. Романтизм адабиётида ҳаётнинг орбектив манзараси эмас, балки муаллифнинг орзулари, ҳаёт ҳақидаги ўй ва ҳислари тасвири

марказий ўринда туради. Шу муносабат билан романтик ижодда субъективизм устунлиги ҳақида гапириш мумкин.

АСОСИЙ ҚИСМ

Ижодий метод сифатида романтизмнинг ҳамма халқлар адабиётидаги умумий хусусиятлари бор. Бу – воқеликка муносабат, айниқса, унинг антигуманистик моҳиятини тушуниш ва қоралаш, воқеликдан ўтмишга ёки жамият қаъридан эркин ҳаётга интилиш, шахс озодлиги учун курашиш адабиётнинг муқаддас бурчи деб тушуниш, ижодда санъаткор эркинлиги, мазмун ва шаклда ижодкор бўлиш зарурлигини тасдиқ этиш, шу муносабат билан классицизмнинг ижодий чекловчи қоидаларини улоқтиришдир.

Классицизм адабиётининг муҳим бир хусусияти – бутун асарни муаллифнинг чуқур гуманистик ғоясига ва иродасига бўйсундирилганлигидир. Бутун асар одатда битта катта ғояни ифода этади, ҳамма персонажларнинг тақдири шу ғояга муносабатда тасвир этилади. Асарнинг бундай уюштирилиши натижасида сюжетда иккинчи даражали мотивларга жой қолмайди, персонажларнинг психологияси ва тили ҳам индивидуаллаштирилмайди. Бу классицизм асарларида ҳаёт тасвирининг ва жумладан психоанализнинг чекланганлигини кўрсатади. Классицизм асари тилида “бачкана сўзлар”га жой берилмаслиги муҳим. Асар мумкин қадар юқори, кўтаринки услубда ёзилиши керак. Фикрларнинг ва ифодаларнинг нозиклиги ва гўзаллигига алоҳида эътибор берилади.

Бадий воситаларнинг, айниқса, поэзия тилининг жуда нозиклиги ва ёрқинлиги, «нуктадонлик», яъни “чиройли фикрларни ёрқин ва нозик шаклда ифода эта билиш – Ғарб айниқса, Шарқ поэзиясидаги романтик тафаккурнинг энг муҳим талаблари ва ютуқларидандир. Бундай хусусиятлар романтизмнинг ҳаётдан тамоман ажралиб қолганлигини кўрсатмайди, чунки романтизм адабиётида ҳаёт воситали равишда (орзунинг реал воқеликка қарши қўйилиши тарзида) ўз ифодасини топади. Филипп Френо «Шоирга» (1788) шеърида инглиз шоири Дрейденга ҳасад қилиб, унинг руҳида, хаёлот дунёсида ижод қилишни орзу қилиб ёзади: тақдир тақозоси туфайли шавқатсиз иқлим қирғоғига ирғитилган жойда фақат бешафқат ақл-фаросат ҳукмронлик қилар экан, хаёлотга ўрин қолмас экан, у ерда илҳом парисига нима бор?

Европа адабиёти тарихида ХVIII аср охирида маърифатчилик реализмдан романтизмга ўтиш жараёни кузатилади. Ўтиш босқичи сентиментализм ва

предромантизм адабиёти орқали намоён бўлган. Шунга ўхшаш эволюсияни америка адабиётида Френо амалга оширди. ХВИИИ асрнинг 70- йилларида биз унинг ижодида рационализм ҳамда Дрейден ва Попнинг онгли фикрлаш усулидан воз кечганлигини кузатамиз. Унинг шеърларида асосий ўрин ҳиссиётга ажратиладики, айнан ҳиссиёт ижодий фантазия кенгликларига йўл очади. Бадиий тафаккур орқали борлиқ ранглари уқиш ва ўқиш усул ва услублари беҳисоб. Бу борада Европа адабиётшуносларининг тадқиқотлари эътиборга сазовор. Бадиий ғоя яратиш жараёнида муаллифнинг тип, характер ва образнинг парадигматик имкониятларидан фойдаланиш маҳорати герменевтик шароитни тўғри белгилаш имкониятини яратиш, бу ҳодиса кўплаб тадқиқотларнинг марказида турган.

Жон Голсуорсининг “Адабиётда характер яратиш” деб номланган асарида герменевтик шароит воситасида адабий образнинг индивидуал кирраларини реал тушуниш тамойиллари кўрсатиб берилган. Асарда Шекспир, Сервантес, Дюма асарлари мисолида ижодкорнинг характер яратиш имкониятлари очиқ берилар экан тадқиқотчи, инсон ички ва ташқи қиёфасини яратишнинг поэтик тамойилларини шакллантириш борасида эътиборли фикрларини билдиради. У ёзади: «Биографда (бу ўринда ижодкор “биограф” номи билан юритилган) бизни ҳаммадан ортиқ қойил қолдирадиган нарса – унинг ғайратидир; у зўр ғайрат билан тарих кўрғонларидан жуда катта қимматга эга бўлган майда - чуйдаларни кавлаб олади. Бу майда - чуйдалар эса скелетга ёпиштирилганда эса образ яралади. Қаҳрамоннинг қайта яратилган образи ҳамisha у ёки бу даражада биограф шахсиятининг ранглирига бўялган бўлади. Аммо биограф шахсиятининг ранглири қаҳрамоннинг табиий ранглари қанча кам ўзгартирса, эришилган натижа шунча юксак бўлади. Биографнинг вазифаси аллақачон мавжуд бўлган скелетга жисм ва қон ато қилишдир. Биограф ўз қаҳрамонининг оёғини маймоқроқ қўйиши, уни уч - тўртта тишидан маҳрум қилиши, умуртқасини сал эгикроқ қилиб қўйиши мумкин, бироқ у қаҳрамоннинг асосий шакл - шамойилини сақлаб қолишга мажбур. Ўзининг ишида у фактлардан ташкил топган алланечук устунга таянади ва унинг бу иши бадиий адабиётда характер яратишдан кўра тасвирий санъатдаги портрет яратишга яқинроқ туради. Шундай қилиб, биограф скелетни ёруғ дунёга олиб чиқади, уни артиб чанглардан тозалайди, деразаси шамолга қараган устахонасига қўяди. Шундан кейин уни мускул, гўшт, пай ва тери билан қоплашга киришади, бу иш битганидан кейин эса, ўзининг эстетик туйғусига ёки одоб туйғусига таяниб уни

кийинтиради. Табиийки, эстетик туйғу билан одоб туйғуси ҳамма вақт ҳам айнан бир нарса бўлавермайди. Тикувчи сифатидаги ўз хулосаларини у сон - саноксиз ҳужжатлардан ёхуд бу ҳужжатларнинг мавжуд эмаслигидан келтириб чиқаради ва англаш қийин эмаски, унинг хизматида онг ости туйғусига қараганда онглилик беқиёс даражада катта рол ўйнайди. Биограф билан романнавис ўртасидаги иккинчи муҳим тафовут айнан шу ҳолда кўринади. Биограф бошидан охиригача қилаётган ишини онги билан назорат қилиб боради, романнавис (яъни романтик) онгли равишда ўзини онг ости туйғусининг чақинлари ихтиёрига топширади».

Гамлетнинг типиклиги инсонда шубҳа туғдиради. Адабий анъана учун у Дон Кихотнинг зидди деб ҳисобланади: бири хаёлпараст, иккинчиси саришта рицар, бири - фикр одами, иккинчиси - ҳаракат кишиси. Аммо бундай қулай қарама- қарши қўйишни драманинг матни кўтара олармикан? Гамлет шундай бир образдирки, унда драматург худди романнависта ўхшаб ўзини девонаваш бир тарзда интроспектив метод кучоғига ташлайди, у салкам тўлалигича онг ости туйғусига тобе бўлади, бу эса муаллифни лаҳзалик кайфиятини ифода қилишга хизмат қилади.

Биографик қисса поэтикаси ва мундарижаси хусусида ёзар экан, Ирвинг Стоун қуйидаги мисраларни қаламга олади: Агар истиора ёрдамида фикримизни билдирмоқ истасак, бу жанрнинг асарлари айсбергга ўхшаган тарзда қурилмоғи шарт, яъни унинг ўндан бир қисми адабиёт уммонининг сатҳида, ўндан тўққиз қисми эса сув остида бўлмоғи керак. Агар муаллиф қоғозга туширганига қараганда дилида ўн баробар кўпроқ нарса билмаса, унинг китоби бағоят бемаза бўлиб бўлиб чиқади,¹ негаки у қоғозга туширмай қолдирган ўндан тўққиз қисм яхлит ва бир бутун асар яратиш имкониятини беради, унга муайян хушбўй хид бағишлайди. Айни илғаб олиш мумкин бўлган шу хид китобхоннинг ўзини эркин ва енгил ҳис қилишга мажбур қилди. Яна шу ўринда ўзи учун “Мангу хотин” китобини ёзиш жараёнида 62 моддали талаб ишлаб чиққанини ёзади. Юқоридаги қоида ҳамда китоб ёзиш учун белгиланган моддалар бадий асарда муаллиф қўллаётган психологик манеранинг назарий асосларини яратар экан, иккинчи бир томондан уларда ўқувчи англаши зарур бўлган асар ғоясининг скелетига ишора ҳам мавжуд. Агар реалист воқеаларни ҳикоя қилиб берса, модерн санъаткор воқеаларни қандай ҳикоя қилиб бераётганини айтиб беради. Модернизмдан кейинги давр санъаткори ортиқ воқеаларни ҳикоя қилмайди, балки улардан парчалар келтиради холос.³

Ёзувчи яратган асар индивидуал шахс ички дунёсининг акси эканлигини таъкидлар экан Александр Генис ёзади: “Сўнгги йилларда ўқиб чиққанларим орасида энг яхшиларини ажратар эканман, даставвал Кафка кундаликларининг тўла нашрини, Шварцнинг “Телефон китоби”ни эсламан, лекин улардан ҳам аввал Олешанинг “Видолашув китоби” деган ажнабий асарини тилга олишни истар эдим. Унда адиб сюжетнинг мустаҳкам истехкомидан ўзини холос этиб, шундай бир эрки жанр учун йўл очадик, бу жанр поэзия билан наср ўртасидаги, ҳужжат билан тўқима, фалсафа билан автобиография, актуаллик билан мангулик ўртасидаги чегарага хотима беришга қодирдир. Бундай “қоришиқ” адабиёт, зотдор араб арғумоғидай қонининг тозалиги билан, бегона нарса аралашмагани билан ажралиб туради.

Уни на ўз сўзларинг билан айтиб бериб бўлади, на бошқа санъат тилига кўчириш мумкин бўлади. Ўз қобилига ўралиб олган сўз санъати ўз бағрида шундай бир ноёб нарсани асраб қоладик, бу нарсани қалбакилаштириб бўлмайди. У дастхатга ўхшаш бетакрор адиб овозидир. Ҳамма нарсдан ҳам кўра бизга шу овоз қадрли, бугун бизни кўпроқ асарнинг ноёблиги эмас, балки ижодкор шахсининг ноёблиги ҳаяжонга солади.⁴ Энг баркамол мухтасарлик, матннинг энг олий даражада маънодорлиги- услубий восита эмас, конструктив усулдир. Бу ғарб ҳикматларига хос мухтасарлик эмас - ғарб ҳикматларида кўп сўзлар билан айтиш мумкин бўлган фикрни кам сўзлар билан айтишади. Бу - японларнинг танкаси ва кокусининг мухтасарлигидирки, унда олам ҳақидаги тасаввур берилмайди, балки оламнинг ўзи янгидан яратилади-қўйилади. Менделштам ўз замонаси учун ҳайрон қоларлик даражадаги зийраклик билан шундай ёзган эди: “Атомистик санъатнинг севимли шакли бўлмиш танка миниатюрадай эмас, унда кўлам йўқ, чунки унда ҳаракат йўқ. У дунёга ҳеч қандай муносабатда бўлмайди, чунки унинг ўзи дунёдир”. Шарқ шеърияти воқеликни кўз ўнгимизда мана мен дегандек яққол кўрсатиб беради ва уни бир лаҳзада идрок этишга имкон беради. Моҳиятан бу шеърият забонсиз иш тутишни ўрганиб олган.⁵

Америка синологи Стивен Оуэн Ғарбда Шарқ эстетикасининг энг яхши талқинчиларидан бири ҳисобланади. У ёзади: “Хитой шеърияти деразага ўхшайди - олисдан қоронғи кўринади, яқиндан эса ёришиб кетади. Хитой шеъриятининг қаҳрамонлари- товушлар ва соялардир. Улар бизни шоирнинг “ғойиб бўлган манбаси” сари етаклайдилар.”⁶ Ўз даврида Платон йўқликдан борлиққа ўтишни туғдирадиган ҳамма нарсани ижод деб атаган эди. Ижод нафақат борлиқни

яратади, туғдиради, балки янги борлиқни яратишни ҳам кашф қилади.

ХУЛОСА

Бадий тафаккур янги поэтик ранглар орқали дунёни кашф қилиш, бинобарин, янги дунёни яратиш демакдир. Бироқ уни ўрганиш учун ҳам алоҳида тайёрганлик зарур. Н.Г.Чернишевскийнинг фикрича, реализм асарида “санъаткор мутафаккирга айланади ва санъат илмий аҳамият касб этади”

Тургенев тасвир санъатини бенуқсон ва бетакрор эгаллаган эди, у мавзуларни шу қадар чуқур ўйлаб чиқар ва ҳар томонлама пишитар эдики, уларни тўғридан тўғри қоғозга кўчиравериш мумкин эди, лекин шундай бўлса-да унинг бадий тафаккурини белгилайдиган нарса фактдан кўра кўпроқ кайфият воситалари бўларди. Ҳақиқий санъат асарлари ҳамиша гўзал ва ҳаётий бўлиб қолаверар экан реализм билан романтизм ўртасидаги фарқ ёзувчи ўз олдига кўядиган асосий мақсад билан белгиланади: биринчи навбатда китобхонни қизиқтириб, кўнглини чоғ қилишни мақсад қилиб олган ёзувчи романтик бўлади; тасвирлаётган нарсасини биринчи навбатда кўрсатиб беришни ёки агар истасангиз талқин қилиб беришни мақсад қилиб олган ёзувчи реалистдир. Адабиётда танқидий реализм даври ҳаётга жуда яқин, янги ҳикоя, қисса, роман ва драма каби адабий турларнинг кенг ривожини билан ҳам боғлиқ. Реализм ҳаётдан нусха кўчириш эмас, ҳаётни фикр “элаги”дан ўтказиб, унинг “мағзини чақиб” тасвир этишни талаб қилади. Реалист ёзувчи типиклаштириш ва индивидуаллаштириш усулларидан фойдаланди. Реализм асарида ҳаёт конкрет шахсларнинг (образлар ва характерларнинг) ишонарли тақдири манзараси тарзида ўқувчи кўз олдига намоён бўлади.

В.Г.Белинский реализм асарида фан билан санъат қўшилиб кетишини, реалистик роман кишига тарих асари берганидан кўра тўғрироқ ва чуқурроқ тасаввур беришини таъкидлаган. Поэзия (адабиёт) воқелиқни ижодий равишда қайта тиклаб тасвирлашдир. Ҳаққонийлик ва бадий таъсирчанлик (Белинский таъбири билан айтганда “қалбларни ларзага солиш”) реализмнинг икки муҳим талабидир. Бадий адабиётда ижодий метод ва поэтик маҳорат мутаносиблиги борасида айтилган фикрлар адабий ижод ва бадий жараённи тўғри тушуниш, унинг юксак ғоявий имкониятларини ҳис қилишга ёрдам беради.

REFERENCES

1. Стоун Ирвин. Биографик кисса ҳақида // Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида- Т.: Маънавият 2010.
2. Генис Александр. Қалб фотографияси// Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида- Т.: Маънавият 2010.
3. Голсуорси Жон. Олти адибнинг қиёфасига чизгилар// Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида.-Т.: Маънавият. 2010. 56-б.
4. История американской лератури в 2-томах част 1-ая –М.: 1971. стр.55.
5. История американской лератури в 2-томах част 1-ая –М.: 1971. стр.60.
6. Адабиёт назарияси. 2 жилдлик. 2-жилд. –Т.: Фан. 1979. 410-б.

